Impact Factor-7.675 (SJIF) ISSN-2278-9308

B.Aadhar

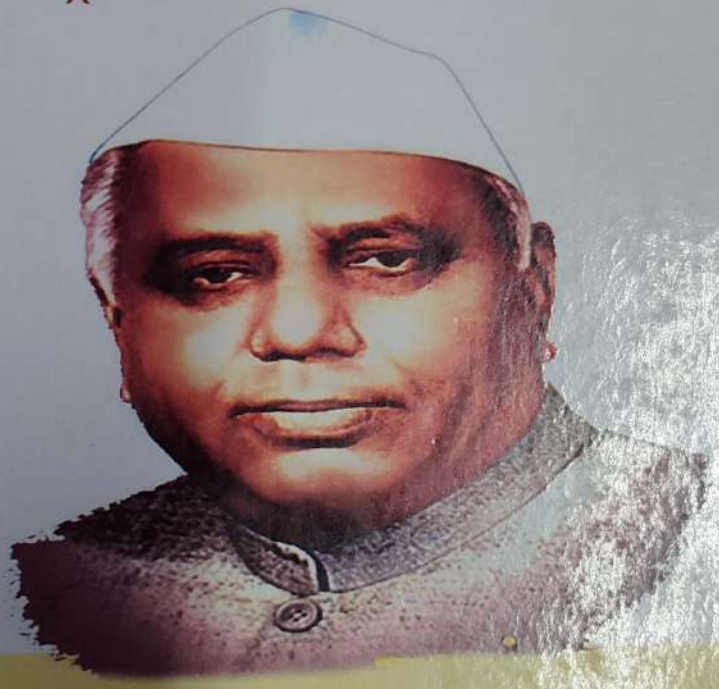
Peer-Reviewed & Refereed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

March -2021

ISSUE No- (CCLXXV) 289

आधुनिक महाराष्ट्राच्या निर्मितीत यशवंतराव चव्हाण यांचे योगदान

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Executive Editor
Dr. Vanmala Govindrao Gundre
Principal
Yeshwantrao Chavan College,
Ambejogai, Dist.- Beed

Editor
Dr. Anant Dadarao Markale
Head, Dept. of Hist.
Yeshwantrao Chavan College,
Ambejogai, Dist.- Beed

This Journal is indexed in :
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

Aadhar Publications

(SJIF) Impact Factor-7.675

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

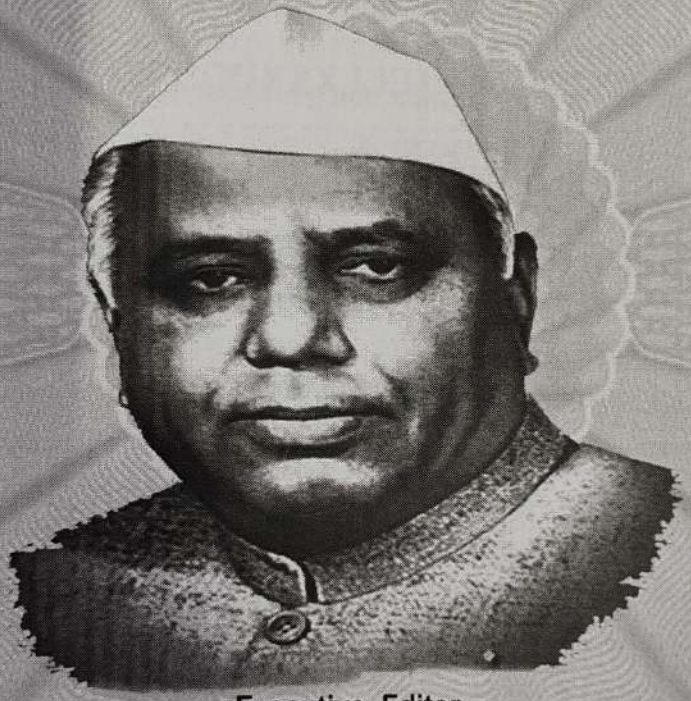
Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

March -2021

ISSUE No- (CCLXXXIX) 289

आधुनिक महाराष्ट्राच्या निर्मितीत यशवंतराव चव्हाण यांचे योगदान

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Executive Editor
Dr. Vanmala Govindrao Gundre
Principal
Yeshwantrao Chavan College,
Ambejogai, Dist.- Beed

Editor
Dr. Anant Dadarao Markale
Head, Dept. of Hist.
Yeshwantrao Chavan College,
Ambejogai, Dist.- Beed

The Journal is indexed in:

Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
Cosmos Impact Factor (CIF)
International Impact Factor Services (IIFS)

Aadhar International Publication Amaravati

Website – www.aadharsocial.com Email – aadharsocial@gmail.com

INDEX

No.	Title of the Paper	Authors' Name	Page No.
1	यशवंतराव चव्हाण एक अष्टपैलू व्यक्तीमत्व	प्रा.अरूण महादेव राख	1
2	यशवंतराव चव्हाण यांचे सहकार विषयक विचार व कार्य	प्रा.तानाजी जाधव	6
3	यशवंतराव चव्हाण यांच्या राजकारणाची दिशा आणि परिपूर्ती	डॉ. नामानंद गौतम साठे	11
4	यशवंतराव चव्हाणांचे शैक्षणिक क्षेत्रातील कार्य	प्रा. डॉ. शिवाजी गोविंदराव दिवाण	14
5	यशवंतराव चव्हाण यांचे महाराष्ट्रातील कृषी क्षेत्रातील योगदान	कु.भाग्यश्री श्रीकृष्णराव गाडगे	17
6	यशवंतराव चव्हाण आणि पंचायत राज व्यवस्था	प्रा.डॉ.लोखंडे बी.बी.	21
7	आधुनिक महाराष्ट्राचे शिल्पकार : यशवंतराव चव्हाण	प्रा.डॉ.रत्नाकर रामराव कांबळे	24
8	एक अष्टपैलू व्यक्तिमत्व:	प्रा.डॉ.भास्कर गायकवाड	28
9	जानतं नेतृत्त्व : यशवंतराव चव्हाण	डॉ. भुजंग विठ्ठलराव पाटील	32
10	यशवंतराव चव्हाण यांच्या साहित्यातील वाङ्मयीन आणि वैचारिक सौंदर्य	प्रा.मोहन बाबुराव चव्हाण	35
11	यशवंतराव चव्हाण अष्टपैलू व्यक्तीमत्व	प्रा.डॉ. विजेंद्र श्रीकृष्ण पुराणीक	39
12	यशवंतराव चव्हाण यांचे आर्थिक विचार	प्रा.डॉ.चांगुणा विठठ्ल कदम	42
13	यशवंतराव चव्हाण यांचे लोकशाही विकेंद्रीकरण व प्रशासन विषयक विचार	श्रद्धा मोहन पवार	46
14	यशवंतराव चव्हाण यांचे विसापूर कारागृहातील दिवस	डॉ. वाजगे नवनाथ दत्तात्रय	52
15	यशवंतराव चव्हाण यांचे सांस्कृतिक क्षेत्रातील कार्य.	डॉ.सुरेश एन.काळे	56
16	महाराष्ट्राच्या विकासात यशवंतराव चव्हाण यांची भूमिका	प्रा.डॉ.केशव अंबादास लहाने	60
17	यशवंतराव चव्हाण– व्यक्ती व कार्य	डॉ. अतुल नारायण खोटे	64
18	यशवंतराव चव्हाण यांचे शैक्षणिक कार्य	प्रा.डॉ.संजय बाबुराव वाकळे	67
19	यशवंतराव चव्हाण यांचे राजकीय क्षेत्रातील कार्य	प्रा. निखिल गणेश जगताप	71

20	यशवंतराव चव्हाण यांचे शिक्षण विषयक कार्य : ऐतिहासिक विश्लेषण' डॉ नितीन उल्हासराव सराफ	75
21	यशवंतराव चव्हाण यांचे परराष्ट्र धोरण एक चिंतन डॉ.महेश मोटे	78
22	यशवंतराव चव्हाण यांचे आर्थिक विचार डॉ. अशोक भाऊराव माळशिखरे	85
23	यशवंतराव चव्हान व्यक्ती व कार्य सौ.सरिता दशरथ देशमुख	89
24	अष्टपैलू यशवंतराव चव्हाण डॉ. महेश प्रल्हादराव गोमासे	93
25	अष्टपैलू यशवंतराव चव्हाण" डॉ.सविता ज्ञानेश्वर वावगे	96
26	समृद्ध महाराष्ट्राचे शिल्पकार यशवंतराव चव्हाण डॉ. गोरखनाथ पांडुरंगराव फसले	100
27	सामर्थ्यशाली भारत– नेतृत्व यशवंतरावजी चव्हाण डॉ.भांगे चंद्रकांत बन्सीधर	106
28	महामेरू यशवंतराव चव्हाण एक अष्टपैलू व्यक्तिमत्व डॉ. डी. डी. कोल्हेकर	110
29	यशवंतराव चव्हाण यांचे शिक्षणविषयक विचार प्रा. डॉ. संजय कांबळे	114
30	यशवंतराव चव्हाण यांचे पंचायत राज व सहकार क्षेत्रातील कार्य डॉ. बबन आमले	117
31	यशवंतराव चव्हाण आणि बहुजनांचे सक्षमीकरण डॉ भारत विकल्याणकर /डॉ. प्रविण सु.सदार	121
32	साहित्यप्रेमी यशवंतराव चव्हाण प्रा.डॉ.बडुरे राजू सायन्ना	125
33	यशवंतराव चव्हाण यांचे शिक्षण क्षेत्रातील योगदानप्रा. उगीले माधव उत्तमराव	127
34	यशवंतराव चव्हाण यांचा शिक्षणासंबधीचा दृष्टीकोन प्रा.डॉ.निलेश शेरे	130
35	यशवंतराव चव्हाण : विचार व कार्य प्रा. किशन मिराशे	133
36	यशवंतराव चव्हाण यांचे स्वातंत्र्यलढ्यातील व राजकीय क्षेत्रातील कार्य डॉ.गजानन बापुराव ठाकरे	136
37	यशवंतराव चव्हाण यांच्या राजकीय विचारांचा व कार्याचा चिकित्सक अभ्यास डॉ.मधुरा प्रतापसिंह मोहिते	142
38	यशवंतराव चव्हाण–सक्षम नेतृत्व''(भारत – चिन–पाक संदर्भात) प्रा.डॉ. श्रीकांत म. सोनटक्के	147
39	समृद्ध महाराष्ट्राचे शिल्पकार व लोकनेते यशवंतराव चव्हाण यांचे शैक्षणिक विचार व कार्य डॉ वंदना राजेश शिंदे	151
40	यशवंतराव चव्हाण . एक अष्टपैलू व्यक्तिमत्व प्रा.डॉ.प्रदिप शा. ढोले	156

41	यशवंतराव चव्हाण यांची संरक्षणमंत्री म्हणून भूमिका आणि कार्य डॉ. लक्ष्मी रामभाऊ कांगुणे	161
42	मा.यशवंतराव चव्हाण यांचे भारतीय संरक्षण क्षेत्रातील योगदान प्रा. डॉ. जितेंद्र आनंदा माळी	166
43	यशवंतराव चव्हाण यांचे महाराष्ट्राच्या निर्मितीचे ओजस्वी कार्य प्रा..डॉ. दिलीप तुकाराम कदम	170
44	अष्टपैलू यशवंतराव चव्हाण प्रा.एस. के. इंगळे	173
45	धुरंधर नेते यशवंतराव चव्हाण प्रा.सुनिता विठ्ठलराव भोसले	177
46	अष्टपैलु यशवंतराव चव्हाण प्रा. राहुल चोखाजी साळवे	180
47	आधुनिक महाराष्ट्राच्या निर्मितीत यशवंतराव चव्हाण यांचे शेती,उद्योग व शिक्षणातील योगदान शिवाजी काशीनाथ गायकवाड	182
48	यशवंतराव चव्हाण यांचे शैक्षणिक व सामाजिक विचार व कार्य प्रा. बालाजी रावसाहेब बोडके	187
49	Hon. Shri. Yashwantrao Chavan's Educational Thoughts and Works Dr. **Sabale Shashikant Gokul**	192
50	The Versatile Personality of Yashwantrao Chavan **Smt. Mane Poonam Prakashrao**	195
51	भारताच्या संरक्षण धोरणाविषयी यशवंतराव चव्हाण यांची भूमिका – एक आकलन प्रा. डॉ. प्रशांत प्रभाकर सराफ	200

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal

Impact Factor -(SJIF) -7.675, Issue NO, 289 (CCLXXXIX)

ISSN : 2278-9308 March, 2021

"यशवंतराव चव्हाण यांचे आर्थिक विचार"

प्रा. डॉ. चांगुणा विठ्ठल कदम

बी. डी. काळे महाविद्यालय, घोडेगाव

मो.नं. ९५२७७९७६८६,ईमेल kadamcv.78@gmail.com

दीनदुबळयांच्या प्रश्नांविषयी कळवळा असणारे आणि आधुनिक महाराष्ट्राची पायाभरणी करणारे द्रष्टे नेते म्हणजे यशवंतराव चव्हाण होय. यशवंतराव चव्हाण हे चळवळीच्या मुशीतून तयार झालेले एक परिपक्व व्यक्तिमत्व होते. धर्मनिरपेक्ष यशवंतराव चव्हाणांच्या व्यक्तिमत्वाची जडणघडण म.गांधी, डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर, महर्षी विठ्ठल रामजी शिंदे, यांच्या आचार विचारांच्या प्रभावातून झाली होती. ह.रा. महाजनी, वि.म.भुस्कुटे, एस.एम.जोशी, आचार्य भागवत अशा दिग्गजांचा सहवास त्यांना तुरूंगात असताना लाभला होता. गांधीवाद, समाजवाद, मार्क्सवादाबरोबरच त्यांनी लेनिनचे चरित्र, रशियन राज्यक्रांतीचा इतिहास वाचला होता.सत्यशोधक समाजाचाही त्यांच्यावर प्रभाव होता. मानवेंद्रनाथ रॉय यांच्या लिखाणाचा यशवंतरावांच्या मनावर मोठा विलक्षण परिणाम झाला. रॉयवादामुळे प्रभावित झालेल्या यशवंतरावांनी स्वातंत्र्याचे सामाजिक आणि आर्थिक अंतरंग न्याहाळण्याचा प्रयत्न केला. त्याबाबत त्यांचे वक्तव्य होते, " हेच प्रश्न मला आणि माझ्या मित्रांना सारखे भेडसावीत. आम्ही त्याची चर्चा करीत असू. जमीनदार आणि साधा गरीब शेतकरी यांचं काय करायचं? हा प्रश्न होता. मात्र त्याआधी स्वातंत्र्य हे आमचं पहिलं ध्येय असले पाहिजे. याची आम्हाला खात्री पटली होती. "१

स्वत: शेतकरी कुटुंबात जन्मलेले असल्यामुळे त्यांना अनेक वेळा आर्थिक अडचणींना सामोरे जावे लागले. ग्रामीण भागातील अर्थकारण त्यांनी जवळून पाहिलेले असल्यामुळे मुख्यमंत्री असतानाच्या कालावधीत त्यांनी अनेक धाडसी निर्णय घेतले. त्यामुळे यशवंतराव चव्हाण यांचे आर्थिक क्षेत्रातील योगदान महत्वपूर्ण ठरते.

आर्थिक क्षेत्रातील जशी काही तात्कालिक उद्दिष्टे असतात, तशीच दीर्घकालीन ध्येयेही असतात.या दीर्घकालीन ध्येयांनुसार देशाच्या आर्थिक धोरणास विशिष्ट दिशा लाभत असते. यशवंतराव चव्हाण यांचे आर्थिक विचार प्रामुख्याने शेती, उदयोग, सहकार, समाजवाद, आर्थिक विषमता, विकासातील समस्या, जमीन सुधारणा, बॅंकांचे राष्ट्रीयीकरण, दारिद्रय व बेरोजगारी, करपध्दती, नाणेसुधारणा, नियोजनाचे महत्व इ.शी निगडीत आहेत. यशवंतराव चव्हाण यांच्या समाजवादी अथवा अर्थशास्त्रीय विचारांवर एम.एन.रॉय यांच्या विचारांचा प्रभाव जाणवतो. या देशात शेतकऱ्यांची क्रांती झाली पाहिजे. हे मानवेंद्रनाथ रॉय यांच्यासह यशवंतरावांनीही मान्य केले होते.

यशवंतराव चव्हाण यांनी कृषिविषयक विचार मांडताना शेतीच्या मालकीहक्काचा प्रश्न, भूमिहिनांचा प्रश्न, व कृषी विकासासाठी उपाय यावर अधिक भर दिला. त्यांच्या मते, जमीन कसणारा शेतजमिनीचा मालक असावा. यशवंतरावांनी सामाजिक समता व सामाजिक न्यायाच्या दृष्टिकोनातून शेतीचा विचार केला. भारतात शेती क्षेत्रात भूमिहिनांची संख्या अधिक आहे. म्हणून वाजवीपेक्षा अधिक जमीनी असणाऱ्या लोकांनी त्यांच्या जमिनीच्या एक ते दोन टक्के जमीन त्यांना द्यावी. तसेच जमीन अविकसित असल्याने ती अनुत्पादक व पडीक राहिली आहे. अशा जमिनी लागवडीखाली आणणे आवश्यक आहे. शेती व्यापारी तत्वाने केली पाहिजे. शेतीच्या आधुनिकीकरणाच्या मार्गातील अडथळे दूर केले पाहिजेत. नद्यांच्या पाण्याचा शेतीसाठी वापर केला पाहिजे. नद्यांवर धरणे बांधली पाहिजेत. धरण बांधल्याने विस्थापित होणाऱ्या लोकांचे पुनर्वसन केले पाहिजे शेतकऱ्यांनी कृषीशास्त्राचा अभ्यास केला पाहिजे असे मत त्यांनी मांडले.

त्यांच्या मते, "शेतीच्या क्षेत्रात प्रगती साध्य करायची, तर या प्रश्नाच्या मानवी आणि आर्थिक अशा दोन्ही बाजू कल्पकतेने सोडवाव्या लागतील."२ हे ओळखून यशवंतरावांनी पावले टाकली. आज शेतीचा संबंध नव्या शोधांशी, शेती करण्याच्या नव्या नव्या पध्दतींशी जर जोडावयाचा असेल तर हे नवे शास्त्र शेतीच्या धंद्याशी नेऊन भिडवण्याचे काम आपण केले पाहिजे. या कामामध्ये आम्हाला शिक्षणाचा उपयोग करून घेता येईल या दृष्टीने तांत्रिक शिक्षणाचे महत्व त्यांनी पटवून दिले.

ग्रामीण समाजाचा आर्थिक चेहरामोहरा बदलण्याच्या ध्येयाची बांधिलकी त्यांनी स्वातंत्र्यपूर्वकाळापासून कार्यकर्ता या नात्याने ग्रामीण क्षेत्रात कार्य करीत असलेल्या काळापासून मनाने स्वीकारली होती. शेतकरी हाच महाराष्ट्राचा प्राण असून शेतकरी हेच महाराष्ट्राचे राज्यकर्ते आहेत असे जाहीरपणे सांगणारे यशवंतराव हे पहिले मुख्यमंत्री होते. मुख्यमंत्री म्हणून महाराष्ट्रात सत्तेच्या सर्वोच्च स्थानावर आरूढ होताच कृषि औद्योगिक समाजरचना, आणि त्यासाठी सहकार चळवळीचा पुरस्कार करून महाराष्ट्राचे ग्रामीण कृषीजीवन त्यांनी आमुलाग्र बदलले. शेतजमिनीच्या कमाल धारणेवर मर्यादा घालण्याचा कायदा करून यशवंतरावांनी महाराष्ट्र हा खऱ्या अर्थाने पुरोगामी असल्याचे देशात याच काळात सर्वप्रथम प्रत्ययास आणून दिले. १९६१ च्या जानेवारीमध्ये महाराष्ट्रातल्या शेतजमिनीबाबतचे विधेयक समोर आले. या विधेयकामुळे दूरगामी अशा जमीन सुधारणेचा पाया घातला गेला. केंद्र सरकारने सीलिंगचा कायदा करण्याचा विचार त्यानंतर दहा – बारा वर्षांनी केला. यातच यशवंतरावांच्या ठिकाणचा ग्रामीण आणि शेती विकास विषयक द्रष्टेपणाचा प्रत्यय येतो.

यशवंतराव चव्हाण यांनी विकास योजना आखताना अविकसित विभागांना प्राधान्याने अग्रक्रम दिला. ग्रामीण औद्योगिकीकरणाबाबत ते म्हणतात की, " ग्रामीण भागात उद्योग सुरू करून शेती आणि उद्योगांची सांगड घातली जावी. औद्योगिक विकासासाठी नियोजन महत्वपूर्ण आहे. देशाचा संतुलित आर्थिक विकास व्हावा यासाठी ते औद्योगिक विकासाच्या मास्टर प्लानची कल्पना मांडतात."३ अविकसित भागात विकासासाठी त्यांनी संयुक्त औद्योगिक क्षेत्राची कल्पना मांडली. तत्कालिन कालखंडात मुंबई राज्यात औद्योगिक वसाहती स्थापन करण्यासंदर्भातील योजनेत त्यांनी पुढाकार घेतला. राज्याचे औद्योगिकीकरण करण्यासाठी एक सर्वकष योजना मांडली. या योजनेच्या माध्यमातून " उत्पादनाची समन्वित प्रगती घडवून आणणे, त्यापासून उपलब्ध होणाऱ्या फायद्याची मालक, कामगार व ग्राहक यांच्यात समान वाटणी करणे हे या योजनेचे उद्दिष्ट असल्याचे यशवंतरावांनी धोरणसूत्रात नमूद केले."४ त्यांच्या मते, ज्या देशांची अर्थव्यवस्था अगतिक किंवा मागासलेली आहे तेथे जलद विकास घडवून आणावयाचा असल्यास निदान सुरूवातीला तरी निरनिराळ्या उद्योगधंद्यांची समतोल अशी वाढ करण्याकडे लक्ष देणे आवश्यक आहे.

महाराष्ट्र व्यापारी व औद्योगिक परिषदेत सहभागी झाल्यानंतर त्यांनी व्यक्त केले की, " उद्योगधंद्यात सरळ प्रवेश करण्याच्या उपक्रमांत आणि विशेषत: शेतमालावर प्रक्रिया करण्याच्या उद्योगात सहकारी संघटनेला फार महत्व आहे. उद्योगधंद्यांची सहकारी तत्वावर कशी परिणामकारक संघटना होऊ शकते, हे या राज्याने दाखवून दिले आहे."५ महाराष्ट्रात जमीनधारणेचा प्रभाव कमी असून लहान लहान शेतकऱ्यांची संख्या जास्त, बागायती शेतीच्या तुलनेत कोरडवाहू शेतीचे क्षेत्र फार मोठे अशा स्थितीत शेतकऱ्यांची आर्थिक स्थिती सुधारण्यासाठी कृषी औद्योगिक समाजरचनेची कल्पना त्यांनी मांडली. शेतीला जोडव्यवसाय किंवा पूरक उद्योग जोडणे आवश्यक असल्याचे त्यांनी जाणले. त्याचे महत्व त्यांनी मंत्रिमंडळ सहकाऱ्यांना पटवून दिले.

या पार्श्वभूमीवर कापूस पिकविणाऱ्या शेतकऱ्यांना सूतगिरणी, भुईमूगाच्या उत्पादकांना सहकारी तेलगिरण्या, ऊसाच्या क्षेत्रात साखर कारखाने यामाध्यमातून उद्योग, व्यवसाय आणि सहकार क्षेत्र यांचा समन्वय साधला. राज्याच्या अर्थव्यवस्थेच्या विकासाच्या दृष्टिकोनातून कृषि, मत्स्य व्यवसाय, उद्योग वन आणि सहकाराशी निगडीत कार्यक्रम राबविण्यावर त्यांनी भर दिला. दारिद्रयाने हैराण झालेल्या खेडयातील सामान्य माणसाला आर्थिक समस्येतून सोडविण्यासाठी त्यांनी सहकारी साखर कारखाने, सहकारी बॅंका, सहकारी सोसायटया, खरेदी विक्री केंद्रांची स्थापना केली. तसेच सहकारी सिंचन योजनांसाठी प्रयत्न केले. सहकारी चळवळीचे जाळे महाराष्ट्रभर निर्माण करत कृषीला औद्योगिकतेची जोड दिली. यशवंतरावांच्या सहकारी तत्वाच्या पुढाकारामुळे ऑगस्ट १९५७ मध्ये महाराष्ट्राने १८ सहकारी साखर कारखान्यांची नोंद करून अग्रेसरत्व प्रस्थापित केले. याशिवाय नव्या साखर कारखान्यांची आर्थिक भांडवलाची अडचण दूर करून सरकारने त्यांच्या भागभांडवलात २८ लाख रूपये गुंतविण्याचा निर्णय घेऊन प्रत्यक्षात ते भांडवल गुंतवून कामाला चालना दिली. सहकारी शेतीचाही त्यांनी पुरस्कार केला.

समाजवाद ही अर्थशास्त्रीय संकल्पना आहे. जेव्हा देशातील संपत्ती आणि संसाधनांवर प्रामुख्याने समाजाची मालकी असते, तेव्हा त्यास समाजवाद असे म्हणतात. समाजवादाच्या सैध्दांतिक अधिष्ठानात, " समाजाची मालकी, आर्थिक नियोजन, राज्याचे महत्व, आर्थिक विषमता कमी करणे, वर्गहीन समाजरचना, सामाजिक कल्याण, मुलभूत बाबींची हमी, आर्थिक अपव्ययांवर नियंत्रण, समाज निगडीत वस्तूंचे उत्पादन इ. बाबींना महत्व दिले जाते."६ महाराष्ट्रात सर्वप्रथम

समाजवाद आणण्याची घोषणा यशवंतरावांनी १९६२ साली केली. यशवंतराव शास्त्रशुध्द समाजवादाचे पुरस्कर्ते होते. समाजवादाबाबतचे आपले विचार मांडताना यशवंतराव उधृत करतात की, " भिन्न भिन्न व्यक्तींच्या आर्थिक परिस्थितीमध्ये आज जी मोठी दरी आहे, ती जास्तीत जास्त कमी करण्याचा प्रयत्न झाला पाहिजे. दुसरी गोष्ट म्हणजे, समाजातील सर्व वर्गांना एक प्रकारची, एक सारखी आणि समान तऱ्हेची संधी मिळेल अशा प्रकारची संधी निर्माण झाली पाहिजे. कुठलाही एक व्यक्ति किंवा व्यक्तींचा समूह अथवा गट अगर वर्ग दुसऱ्याची पिळवणूक करीत नाही. अशा प्रकारचे समाजवादाचे चित्र मी पाहतो."७

यशवंतराव चव्हाण गृहमंत्री असताना कॉंग्रेसने समाजवादाच्या प्रस्थापनेसाठी दिल्ली कॉंग्रेसच्या अधिवेशनात १० कलमी कार्यक्रम मांडला. त्यात देशातील बॅंकांवर सामाजिक नियंत्रण, संस्थानिकांचे तनखे बंद करणे, देशातील त्वरीत भू सुधारणा, शहरी मालमत्ता कमाल जमीन धारणा, प्राथमिक शिक्षणाची पूर्तता, विकेंद्रीकरण, मक्तेदारीविरूध्द उपाययोजना, आयात निर्यात व्यापार, विमा राष्ट्रीयीकरण, अर्थसत्तेचे विकेंद्रीकरण इ. हा कार्यक्रम तयार करण्यामध्ये गृहमंत्री यशवंतरावांचे यश महत्वाचे होते. देशाचे अर्थमंत्री असताना १९७१ ते १९७६ या कालखंडात त्यांनी भारत देशाला पाच अर्थसंकल्प दिले. त्यांच्या अंगी देशाच्या आर्थिक विकासाविषयीची तळमळ होती. त्यांनी मांडलेल्या अर्थसंकल्पातून त्यांची अर्थतज्ञ म्हणून प्रतिमा सर्वांच्या मनावर कोरली गेली. त्यांनी पंचवार्षिक योजना प्रभावीपणे राबविण्याचा प्रयत्न केला. यशवंतरावजींच्या कारकिर्दित १९७० – १९७१ हे आर्थिकदृष्टया महागाईचे वर्ष होते. भारतीय जनता महागाईच्या वणव्यामध्ये भरडली जात होती. देशात दुष्काळसदृश्य परिस्थिती निर्माण झाली होती. देशात अन्नधान्य समस्या निर्माण झाली आणि धान्य आयातीच्या समस्येमुळे देशातील आंतरराष्ट्रीय व्यापार प्रतिकूल झालेला होता. देशात बेरोजगारीच्या पातळीमध्ये मोठया प्रमाणावर वाढ झाली होती.

या सर्व परिस्थितीत अर्थमंत्री म्हणून यशवंतरावांनी घेतलेले निर्णय महत्वाचे होते. त्यांनी देशातील महागाई नियंत्रणात आणण्यासाठी प्रयत्न केले. आर्थिक क्षेत्रातील मक्तेदारीचा अभ्यास आणि उपाययोजना या संदर्भात आयोगाची नियुक्ती केली. आर्थिक क्षेत्राच्या संदर्भात अनेक महत्वाचे कायदे मंजूर केले. देशातील काळा पैसा साठविण्याच्या प्रवृत्तीला आळा घालण्याचा प्रयत्न केला. देशातील करदात्यांचे प्रमाण वाढवून कर चुकविणाऱ्यांवर नियंत्रण प्रस्थापित केले. गरिबी हटाव योजनेशी पूरक निर्णय आणि आर्थिक तरतूद उपलब्ध करून देण्याचा प्रयत्न केला. यशवंतरावांच्या आग्रहामुळे प्रमुख बॅंकांचे राष्ट्रीयीकरण आणि संस्थानिकांचे तनखे रद्द झाल्याने आर्थिक धोरणाचे दिशादर्शन झाले. यशवंतरावांनी २४ मार्च १९७१ रोजी लोकसभेत सादर केलेला अर्थसंकल्प हा नव्या दिशेचा निदर्शक होता. शहरी भागातील मालमत्तेच्या धारणेवर कमाल मर्यादा घालण्याचे धोरण त्यांनी राबविले. शेतमालाच्या व्यापारातील मध्यस्थाला आणि त्याच्या नफेबाजीला मुळीच वाव राहणार नाही. अशा रीतीने शेतमालाची खरेदी सुरू व्हावयास हवी, या पध्दतीने त्यांनी धोरणे आखण्यावर भर दिला. साठेबाजी करून कृत्रिम टंचाई निर्माण करण्याचा व लोकांकडून भरमसाठ भाव वसूल करण्याचा कटही त्यांनी उधळून लावला.

अशा प्रकारे यशवंतराव चव्हाण यांच्या राज्य आणि समाजपरिवर्तनाच्या संकल्पना व्यापक होत्या. १९५६ मध्ये द्विभाषिक राज्याचे आणि १ मे १९६० रोजी अस्तित्वात आलेल्या संयुक्त महाराष्ट्राचे मुख्यमंत्री म्हणून त्यांनी राज्याच्या आर्थिक व औद्योगिक विकासाला चालना देण्याचे धोरण प्रभावीपणे राबविले. केंद्र सरकारमध्ये त्यांनी संरक्षण, गृह, अर्थमंत्री व परराष्ट्रमंत्री म्हणून आपल्या कार्यकर्तृत्वाचा ठसा उमटविला. महाराष्ट्राच्या सर्वांगीण विकासामध्ये यशवंतरावांचे योगदान अनन्यसाधारण स्वरूपाचे आहे. संयुक्त महाराष्ट्राची चळवळ, उद्योग, शेती, नियोजन, शिक्षण, समाज, राष्ट्रीय एकात्मता, लोकशाही, समाजवाद, सीमाप्रश्न, राष्ट्रभाषा, साहित्य, संस्कृती अशा विविध विषयांवर त्यांनी चौफेर विचार मांडले आहेत. यशवंतरावांच्या या विचारांमुळेच महाराष्ट्रात हरित क्रांती, कृषि औद्योगिक क्रांती, धवल क्रांती घडून आली. महाराष्ट्रात विकासाचे पर्व उभे करताना येथील मातीत राबणारा माणूस केंद्रस्थानी ठेवून यशवंतरावांनी कार्य केले.

त्यांच्या एकूणच कार्यामुळे यशवंतराव चव्हाण हे महाराष्ट्राच्याच नव्हे तर संपूर्ण भारताच्या राजकारणातील, समाजकारणातील, अर्थकारणातील प्रगल्भ जाणिवेचे नेतृत्व ठरतात.

संदर्भ व टीपा :

१. राम प्रधान, यशवंतराव चव्हाण, जीवनप्रवाह, इंडस सोर्स बुक्स प्रकाशन, प्रथमावृत्ती, जानेवारी २०१३, पृ. १६३.
२. अरूण टिकेकर व इतर (संपा.), महाराष्ट्रभूषण यशवंतराव चव्हाण, गंधर्ववेद प्रकाशन, नोव्हेंबर २०१०, पृ. १२२.
३. यशवंतराव चव्हाण, सहयाद्रीचे वारे, रोहन प्रकाशन, नवीन जन आवृत्ती, जून २०१४, पृ. १०९.
४. यशवंतराव चव्हाण, भूमिका, रोहन प्रकाशन, नवीन विशेष जन आवृत्ती, जानेवारी २०१३, पृ. ७९.
५. गंगाधर वि. कायंदे पाटील, यशवंतराव चव्हाण, चैतन्य पब्लिकेशन्स, प्रथमावृत्ती, डिसेंबर २०००, पृ. ९६.
६. यशवंतराव चव्हाण, सहयाद्रीचे वारे, पूर्वोक्त, पृ. ८४.
७. कित्ता, पृ. २२७.
८. यशवंतराव चव्हाण, कृष्णाकाठ, रोहन प्रकाशन, नवीन विशेष जन आवृत्ती, एप्रिल २०१२.
९. एन. डी. पवार, यशवंतराव चव्हाण: व्यक्ती आणि वाङ्मय, स्नेहवर्धन प्रकाशन, प्रथमावृत्ती, २०१२.